प्रश्न–पत्र की योजना

कक्षा : 12

विषय : संस्कृत साहित्यम्

अवधि – 3 घण्टे 15 मिनट पूर्णांक : 80

1. उद्देश्य हेतु अंकभार –

क्र.सं.	उद्देश्य	अंकभार	प्रतिशत
1.	ज्ञान	12	15
2.	अवबोध	16	20
3.	अभिव्यक्ति / ज्ञानोपयोग	41	51.25
4.	मौलिकता / कौशल	11	13.75
	योग	**80**	**100**

2. प्रश्नों के प्रकारवार अंकभार –

क्र. सं.	प्रश्नों का प्रकार	प्रश्नों की संख्या	अंक प्रति प्रश्न	कुल अंक प्रतिशत	प्रतिशत प्रश्नों का	संभावित समय
1.	वस्तुनिष्ठ / रिक्त स्थान	18	1	22.5	36	27
2.	अतिलघूत्तरात्मक	12	1	15	24	24
3.	लघूत्तरात्मक–I	13	2	32.5	26	39
4.	दीर्घउत्तरीय	4	3	15	8	45
5.	निबंधात्मक	3	4	15	6	60
	योग	**50**	**-**	**100**	**100**	**195**

विकल्प योजना : आन्तरिक

3. विषय वस्तु का अंकभार –

क्र.सं.	विषय वस्तु	अंकभार	प्रतिशत
1.	पाठ्यपुस्तकात् बहुविकल्पात्मक प्रश्नाः	12	15
2.	पठित गद्यांशः पद्यांशः नाट्यांशात् यथा निर्देशं प्रश्नानां उत्तराणि	9	11.25
3.	शब्दार्थ लेखनम्	2	2.5
4.	प्रश्ननिर्माणम्	4	5
5.	भावार्थ लेखनम्	3	3.75
6.	अन्वय लेखनम्	2	2.5
7.	संस्कृत साहित्येतिहासस्य परिचयः	10	12.5
8.	छन्दोऽलंकारा	10	12.5
9.	अपठितावबोधनम्	8	10
10.	लघुनिबन्धलेखनम्	4	5
11.	हिन्दी भाषयाः वाक्यानां संस्कृत भाषायां अनुवादः	4	5
12.	सन्धिः	4	5
13.	कारकः	4	5
14.	प्रत्ययः	4	5
	योग	**80**	**100**

ब्ल्यू प्रिन्ट

कक्षा –12   **विषय : संस्कृत–साहित्यम्**   **पूर्णांक : 80**

क्र.सं.	उद्देश्य इकाई/उप इकाई	ज्ञान					अवबोध					ज्ञानोपयोग/अभिव्यक्ति					कौशल/मौलिकता					योग
		वस्तु–निष्ठ	अति लघु.	लघु. उत्त.	दीर्घ उत्त.	निबं.	वस्तु–निष्ठ	अति लघु.	लघु. उत्त.	दीर्घ उत्त.	निबं.	वस्तु–निष्ठ	अति लघु.	लघु. उत्त.	दीर्घ उत्त.	निबं.	वस्तु–निष्ठ	अति लघु.	लघु. उत्त.	दीर्घ उत्त.	निबं.	
1.	पाठ्यपुस्तकात् बहुविकल्पात्मक प्रश्नाः						12(12)															12(12)
2.	पठित गद्यांशः पद्यांशः नाट्यांशात् यथा निर्देशं प्रश्नानां उत्तराणि															9(3)						9(3)
3.	शब्दार्थ लेखनम्			2(1)																		2(1)
4.	प्रश्ननिर्माणम्									4(1)												4(1)
5.	भावार्थ लेखनम्																			3(1)		3(1)
6.	अन्वय लेखनम्													2(1)								2(1)
7.	संस्कृत साहित्येतिहासस्य परिचयः		10(10)																			10(10)
8.	छन्दोऽलंकारा													10(5)								10(5)
9.	अपठितावबोधनम्													8(4)								8(4)
10.	लघुनिबन्धलेखनम्																				4(1)	4(1)
11.	हिन्दी भाषयाः वाक्यानां संस्कृत भाषायां अनुवादः																			4(1)		4(1)
12.	सन्धिः													4(2)								4(2)
13.	कारकः												4(4)									4(4)
14.	प्रत्ययः												4(4)									4(4)
	योग		10(10)	2(1)			12(12)			4(1)			8(8)	24(12)		9(3)				7(2)	4(1)	80(50)
		12(11)					16(13)					41(23)					11(3)					80(50)

विकल्पों की योजना – प्र.सं. 18, 19, 20, 23 में एक आंतरिक विकल्प है।
निर्देश – प्रश्न–पत्र में मूल प्रश्न 23 हैं, जो प्रकारान्तर से कुल 50 हैं।

नोट– कोष्ठक में बाहर की संख्या अंकों की तथा भीतर प्रश्नों की द्योतक है।

माध्यमिक शिक्षा बोर्ड राजस्थान, अजमेर

मॉडल प्रश्न पत्र उच्च माध्यमिक परीक्षा 2023

विषय – संस्कृत–साहित्यम्

कक्षा–12

समय : 3 घण्टे 15 मिनट | पूर्णांक : 80

परीक्षार्थियों के लिए सामान्य निर्देश :–

GENERAL INSTRUCTION TO THE EXAMINEES:

1. परीक्षार्थी सर्वप्रथम अपने प्रश्न पत्र पर नामांक अनिवार्यतः लिखें।

   Candidate must write first his/her Roll No. on the question paper compulsorily.

2. सभी प्रश्न करने अनिवार्य है।

   All the questions are compulasory.

3. प्रत्येक प्रश्न का उत्तर दी गई उत्तर पुस्तिका में ही लिखें।

   Write the answer to each question in the given answer book only.

4. जिन प्रश्नों में आन्तरिक खण्ड है उन सभी के उत्तर एक साथ ही लिखें।

   For questions having more than one part the answers to those parts are to be written together in continuity.

(खण्ड-अ)

प्रश्न 1. अधोलिखितप्रश्नानां उचित विकल्पं चिनुत–

(i) मनसोऽपि वेगवान् कः? 1

(अ) वायुः (ब) धूमः (स) आत्मा (द) तेजः

(ii) जनकादयः केन सिद्धिम् आस्थिताः? 1

(अ) कर्मणा (ब) बलेन (स) धनेन (द) भयेन

(iii) मनुष्याणां हिंसावृत्तिः कीदृशी? 1

(अ) सावधिः (ब) अत्यल्पा (स) अधिका (द) निरवधिः

(iv) योगाङ्गानि कति सन्ति? 1

(अ) सप्त (ब) अष्टौ (स) दश (द) नव

(v) चन्द्रापीडं कः उपदिशति? 1

(अ) शुकनासः (ब) तारापीडः (स) चाणक्यः (द) वशिष्ठः

(vi) पापात् कः निवारयति? 1

(अ) धनिकः (ब) दुर्जनः (स) सन्मित्रम् (द) कुमित्रम्

(vii) ''शब्दैः प्रतीयते यद् गृहे चौरः प्रविष्टोऽस्ति'' अत्र कर्तृपदं किम्? 1

(अ) प्रविष्टः (ब) चौरः (स) शब्दैः (द) अस्ति

(viii) ''सन्तोषादनुत्तमः सुखलाभः भवति' इत्यत्र 'सुखलाभः' इत्यस्य विशेषणं किम्? 1

(अ) सन्तोषाद् (ब) लाभः (स) उत्तमः (द) अनुत्तमः

(ix) 'भगवान् त्वां दीर्घजीवनं कारयतु' इत्यत्र 'त्वाम्' सर्वनामपदस्थाने संज्ञापदं किम्? 1

(अ) श्रीनायरं (ब) श्रीदासं (स) श्रीरामं (द) बटुकं

(x) '<u>लघीयान्</u> शब्दोपदेशः' रेखांकितपदस्य विलोमपदं किम् अस्ति? 1

(अ) बहून् (ब) न्यूनान् (स) अल्पान् (द) गरीयान्

(xi) ''कथं शब्दानुशासनं कर्त्तव्यम्'' इति पाठः कस्मात् ग्रन्थात् संकलितः? 1

(अ) सामवेदात् (ब) महाभाष्यात् (स) तर्कसंग्रहात् (द) महाभारतात्

(xii) ''धिक् चपल! किमुक्त वानसि'' इति वाक्यं कः कं कथयति? 1

(अ) रामः कुशम् (ब) रामः लवम् (स) जनकः कुशम् (द) पुरुषः लवम्

प्रश्न 2. अधोलिखितपदयोः रिक्तस्थानानि पूरयत–

(क) प्रकृतिप्रत्यय संयोगं कुरुत–

(i) .... गुरुं निकषा तिष्ठन्ति। (शास् + क्यप्) 1

(ii) दृश्योऽयम् अतीव .... वर्तते । (रम् + यत्) 1

(ख) प्रकृतिप्रत्यय विभागं कुरुत–

(i) विपत्तौ धैर्यं ....। (धार्यम्) 1

(ii) बालकः ....भूमौ अपतत्। (धावन्) 1

(ग) उचितविभक्तिः प्रयोगं कुरुत–

(i) .... उपरि वानराः सन्ति। (वृक्ष) 1

(ii) बालिका .... सह गृहं गच्छति। (मातृ) 1

प्रश्न 3. (क) अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत–

(i) वेदान्तः कः कथ्यते? 1

(ii) महाभारतस्य कस्मिन् पर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता वर्तते? 1

(iii) बुद्धचरितमहाकाव्यस्य आधारग्रन्थ: क:? 1

(iv) 'धूर्तों का रोमांस' इति नाम्ना क: ग्रन्थ: प्रसिद्ध:? 1

(v) नागानन्दनाटकस्य रचयिता क: मन्यते? 1

(vi) 'जयवंशम्' इति महाकाव्यस्य लेखक: क:? 1

(vii) संस्कृतक्षेत्रे एकमात्रं मनोविश्लेषणकर्ता क:? 1

(viii) पं. गणेशरामशर्मण: कथासंग्रहस्य किन्नाम? 1

(ix) 'आदर्शरमणी' इति संस्कृतोपन्यासस्य रचयिता क:? 1

(x) 'विवेकानन्दविजयम्' इति नाटकस्य रचनाकार: क:? 1

(ख) अधोलिखितेषु रेखांकितशब्देषु सूत्रोल्लेखपूर्वकं विभक्तिनिर्देशं कुरुत–

(i) शिक्षक: आसन्दिकाम् अधितिष्ठति। 1

(ii) कवीषु कालिदास: श्रेष्ठ:। 1

(खण्ड–ब)

प्रश्न 4. अधोलिखित छन्दसां कस्यचित् एकस्य लक्षणं उदाहरणं च लिखत– 2

(i) हरिणी (ii) मन्दाक्रान्ता

प्रश्न 5. अधोलिखितपद्यांशेषु कस्यचित् एकस्य गणचिह्नं प्रदर्शयन् छन्दस: नामोल्लेखं कुरुत– 2

(i) क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम्।

(ii) कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति।

प्रश्न 6. अधोलिखितेषु अलंकारेषु कस्याप्येकस्य लक्षणं उदाहरणं च लिखत– 2

(i) दीपकम् (ii) अतिशयोक्ति:

प्रश्न 7. अधोलिखितपंक्तिषु अलंकारस्य नामोल्लेखं कुरुत– 2

(i) एक: कृती शकुन्तेषु योऽन्यं शक्रान्न याचते।

(ii) समानो मन्त्र: समिति: समानी।

प्रश्न 8. अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत– 2

(i) त्रिवर्णानां समूह: क: कथ्यते?

(ii) सधर्मस्य वस्तुन: प्रतिबिम्बनं कस्मिन् अलङ्कारे भवति?

प्रश्न 9. अधोलिखितेषु पद्येषु कस्यचित् एकस्य अन्वयं लिखत– 2

अनाश्रित: कर्मफलं कार्यं कर्म करोति य:।
स संन्यासी च योगी च न निराग्निर्न चाक्रिय:।।

प्रश्न 10. अधोलिखितानाम् शब्दानाम् अर्थं लिखत– 2

(i) अर्थिकामात् (ii) अश्नुते

(iii) अनुतापम् (iv) अस्तेयम्

प्रश्न 11. अधोलिखितपदानां सूत्रोल्लेखपूर्वकं संधिविच्छेदं कुरुत– 2

(i) सन्निधि: (ii) सर्वाण्येव

प्रश्न 12. अधोलिखितपदानां सूत्रोल्लेखपूर्वकं सन्धिं कुरुत– 2

(i) पुन: + अत्र (ii) पो + अन:

अधोलिखितम् अपठितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखत–

मानव-जीवने श्रमस्य महत्त्वं सर्वे जानन्ति। मानव: श्रममाश्रित्यैव सुखसमृद्धिं प्राप्नोति। जन: सुखं वाञ्छति, मनोरथं पूरयितुमभिलषति, जीवने समुन्नतिं कांक्षते, तत्सर्वस्य साधनं श्रममेव वर्तते। श्रम एव मानवस्य

स्वाभिमानं शारीरिक-शक्तिं च प्रसारयति, सर्वेषु कार्येषु तस्य दक्षतामापादयति। अतएव श्रमेणैव सर्वत्र साफल्यं मिलति।

जनैः सदा सः श्रमः कर्त्तव्यः यतः सम्पत्तेरुद्भवो भवति, यतोहि व्यर्थं परिश्रमं कुर्वन् नरः पापभाक् भवति। प्रज्ञाः तुर्येऽपि वयसि परमं श्रमं न त्यजेयुः। यस्मिन् देशे जनाः पूर्णश्रमपरायणाः भवन्ति, तत्र वसुन्धराः धनैर्धान्यैः पूर्णा विराजते। धिषणाश्रमसंयोगः सर्वकार्येषु सिद्धिः भवति। अश्रमा धिषणा व्यर्था भवति तथा च अधिषणः श्रमः व्यर्थः भवति। अतएव स्वस्य लोकस्य चोन्नतये सदैव श्रमः कर्त्तव्यः।

प्रश्नाः–

प्रश्न 13. एकपदेन उत्तरत– 2

(i) व्यर्थं परिश्रमं कुर्वन् नरः कीदृशः भवति?

(ii) मानवः श्रममाश्रित्यैव किं प्राप्नोति?

प्रश्न 14. पूर्णवाक्येन उत्तरत– 2

(i) जनैः सदा कीदृशः श्रमः कर्त्तव्यः?

(ii) श्रम एव मानवस्य किं प्रसारयति?

प्रश्न 15. भाषा-सम्बद्धकार्यम्– 2

(i) 'वाञ्छति' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम्?

(ii) 'सर्वेषु कार्येषु'-अत्र विशेषणपदं किम्?

(iii) 'तस्य दक्षतामापादयति'-अत्र 'तस्य' इति सर्वनामस्थाने संज्ञापदं किम्?

(iv) 'जनः' इति पदस्य पर्यायशब्दं चित्वा लिखत।

प्रश्न 16. उपर्युक्तगद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत। 2

(खण्ड-स)

प्रश्न 17. अधोलिखितानां कयोः द्वयोः सप्रसंगं हिन्दीभाषया भावार्थं लिखत– 3

(i) एकैकस्य शब्दस्य बहवोऽपभ्रंशाः।

(ii) देशबन्धश्चित्तस्य धारणा।

(iii) चिकीर्षुः लोकसंग्रहम्।

(iv) तस्मिन्नयो मातरिश्वा दधाति।

प्रश्न 18. अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानामुत्तराणि यथानिर्देशं लिखत– 3

कदाचित् कदाचित्त्वयं क्रूरः 'किन्तुः' मुखस्य कवलमप्याच्छिनत्ति। स्वल्पदिनानामेव वार्तास्ति। आयुर्वेदमार्तण्डस्य श्रीमतः स्वामिमहाभागस्य औषधिं निषेव्य अधुनैवाहं नीरोगोऽभवम्। अस्मिन्नेव समये मित्रगोष्ठ्या निमन्त्रणं प्राप्नवम्। भोजनगोष्ठ्यां समवेतुं ममापीच्छाशक्तौ प्राबल्यस्य प्रवाहः पूर्णमात्रायां प्रवर्द्धमानः आसीत्। अहं स्वामिमहोदयमप्राक्ष्म्–'किमहं तत्र गन्तुं शक्नोमि।' उत्तरमलभ्यत–'तादृशी हानिस्तु' नास्ति। किन्तु गरिष्ठवस्तुनो भोजने अवधानमत्यावश्यकम् अधुनापि दौर्बल्यमस्ति।'

प्रश्नाः– (i) कीदृशे भोजने अवधानमत्यावश्यकम्? (एकपदेन उत्तरत)

(ii) लेखकः कस्य औषधिं निषेव्यः नीरोगोऽभवत्? (पूर्णवाक्येन उत्तरत)

(iii) 'अप्राक्ष्म्' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम्?

अथवा

शब्दानुशासनमिदानीं कर्तव्यम्। किं शब्दोपदेशः कर्तव्यः, आहोस्विदपशब्दोपदेशः, आहोस्विदुभयोपदेश इति? अन्यतरोपदेशेन कृतं स्यात्। तद्यथा–भक्ष्यनियमेनाभक्ष्यप्रतिषेधो गम्यते। 'पञ्च पञ्चनखा भक्ष्याः' इत्युक्ते गम्यत एतत्–अतोऽन्येऽभक्ष्या इति। अभक्ष्यप्रतिषेधेन च भक्ष्यनियमः। तद्यथा–'अभक्ष्यो ग्राम्यकुक्कुटः अभक्ष्यो ग्राम्यसूकरः' इत्युक्ते गम्यत एतत्–आरण्यो भक्ष्य इति।।

प्रश्ना:– (i) केन अभक्ष्यप्रतिषेधो गम्यते? (एकपदेन उत्तरत)

(ii) 'पञ्च पञ्चनखा भक्ष्याः' इत्युक्ते किं गम्यते? (पूर्णवाक्येन उत्तरत)

(iii) 'भक्ष्यः' इत्यस्य गद्यांशात् विलोमपदं चित्वा लिखत।

प्रश्न 19. निम्नलिखितं पद्यं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानामुत्तराणि यथानिर्देशं लिखत– 3

कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समाः।
एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे।।

प्रश्ना:– (i) नरे किं न लिप्यते? (एकपदेन उत्तरत)

(ii) किं कुर्वन् नरः शतं समाः जिजीविषेत्? (पूर्णवाक्येन उत्तरत)

(iii) 'वर्षाणि' इति पदस्य पद्यांशे पर्यायपदं किमस्ति?

अथवा

सर्वत्र नो वार्तमवेहि राजन्!
नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम्।
सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः
कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा।।

प्रश्ना:– (i) लोकस्य दृष्टिं कः आवृणोति? (एकपदेन उत्तरत)

(ii) रघोः नाथे सति केषाम् अशुभं नास्ति? (पूर्णवाक्येन उत्तरत)

(iii) 'अवेहि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

प्रश्न 20. अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानामुत्तराणि यथानिर्देशं लिखत– 3

अरुन्धती : अतिजवेन दूरमतिक्रान्तः स चपलः कथं दृश्यते? (प्रविश्य)

बटवः : पश्यतु कुमारस्तावदाश्चर्यम्।

लवः : दृष्टमवगतं च। नूनमाश्वमेधिकोऽयमश्वः।

बटवः : कथं ज्ञायते?

लवः : ननु मूर्खाः! पठितमेव हि युष्माभिरपि तत्काण्डम्। किं न पश्यथ? प्रत्येकं शतसंख्याः कवचिनो दण्डिनो निषङ्गिणश्च रक्षितारः। यदि च विप्रत्ययस्तत्पृच्छत।

बटवः : भो भोः! किंप्रयोजनोऽयमश्वः परिवृतः पर्यटति?

प्रश्ना:– (i) कीदृशः अश्वः लवेन दृष्टः? (एकपदेन उत्तरत)

(ii) कः परिवृतः पर्यटति स्म? (पूर्णवाक्येन उत्तरत)

(iii) 'स चपलः' अत्र 'सः' सर्वनामपदस्थाने संज्ञापदं किम्?

अथवा

स्वप्निलः : बलराम! अद्य कक्षायां कोऽपि विशिष्ट कार्यक्रमः?

बलरामः : अरे मित्र! त्वं न जानासि? इदानीं तु योगशिक्षायाः कालांशः।

मोहिनी : एषः तु नूतनः विषयः। किं प्रतिदिनम् ईदृशी कक्षा प्रचलिष्यति?

बलरामः : आम्, अधुना तु अस्माकं कृते योगशिक्षा अतीव उपयोगिनी अस्ति।

सागरिका : अहो! सुखदमाश्चर्यम्। अहमपि गृहे मातुः मुखाद् योगशिक्षायाः विषये श्रुतवती। तया उक्तम्–'योगः स्वास्थ्यकरः।'

सागरः : किं विद्याध्ययनेऽपि अस्योपयोगः वर्तते?

मोहिनी : आम्, अस्मिन् विषये योगशिक्षकः, विशेषरूपेण वदिष्यति।

प्रश्ना:– (i) कः स्वास्थ्यकरः? (एकपदेन उत्तरत)

(ii) योगशिक्षायाः विषये सागरिका कुतः श्रुतवती? (पूर्णवाक्येन उत्तरत)

(iii) 'नूतन:' इति विशेषणस्य नाट्यांशे विशेष्यपदं किम्?

(खण्ड–द)

प्रश्न 21. रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत– (केचन चत्वार:) 4

(i) योग: कर्मसु कौशलम्।

(ii) मम सर्वोऽपि उत्साह: पलायञ्चक्रे।

(iii) सत्यप्रतिष्ठायां क्रियाफलाश्रयत्वम्।

(iv) सामान्येन उत्सर्ग: कर्तव्य:।

(v) केयूराणि पुरुषं न भूषयन्ति।

(vi) कुप्यन्ति हितवादिने राजान:।

प्रश्न 22. निम्नलिखित वाक्यानां संस्कृतानुवादं कुरुत–(केचन चत्वार:) 4

(i) यह मेरा भाई रमेश है।

(ii) बालकों को खेलना अच्छा लगता है।

(iii) बालक को पुष्प अच्छा लगता है।

(iv) सुरेश रमेश के साथ विद्यालय जाता है।

(v) इस जंगल में पहले एक सिंह रहता था।

(vi) दुर्जन को धिक्कार है।

प्रश्न 23. अधोलिखितेषु कमपि विषयं स्वीकृत्य 50–60 शब्देषु संस्कृतभाषायां लघुनिबन्धं लिखत– 4

सत्संगति:

अथवा

प्रात:कालम्

●●